

Ryszard STARON^{*}

Programy wychowania fizycznego i ich realizacja w państwowych szkołach średnich ogólnokształcących Krakowa w latach 1918–1932

Streszczenie

W niniejszej pracy przedstawiona została problematyka programów wychowania fizycznego i ich realizacja w państwowym szkolnictwie średnim ogólnokształcącym Krakowa w latach 1918–1932.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. wychowanie fizyczne w krakowskich szkołach średnich odbywało się przede wszystkim w formie gimnastyki. Nie była to jedyna forma zajęć. Poza nią w czasie przerw młodzież urządzała zabawy na podwórzach gimnazjalnych, chodziła na piesze wycieczki, uczęszczała na ślizgawki czy urządzała zabawy między lekcjami.

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego dla potrzeb szkoły średniej opracowało programy wychowania fizycznego dla gimnazjum niższego w 1919 r., a dla gimnazjum wyższego w 1922 r. Mimo że w latach tych obowiązywał już program ministerialny, realia w. w. w krakowskich szkołach średnich nie były zbyt korzystne. Podstawową formą była gimnastyka, ale warunki lokalowe oraz kadrowe nie wszędzie pozwalały na jej wprowadzenie. Dlatego w szkołach z problemami uciekano się do obowiązkowych gier i zabaw, wycieczek, a nawet nauki strzelania. Dopiero w roku szkolnym 1925/1926 w. w. obowiązkowo objęło wszystkich uczniów. Prowadzone było jak do tej pory systemem Linga z uwzględnieniem gier i zabaw. Oprócz tego uprawiano lekką atletykę i inne sporty.

Początek roku 1929 przyniósł spore zmiany. W styczniu tegoż roku Ministerstwo WRiOP wprowadziło 3 godziny ćwiczeń cielesnych, nie licząc gier i zabaw. Krakowskie państwowe gimnazja bardzo ściśle dostosowały się do tych rozporządzeń. We wszystkich sprawozdaniach szkolnych z tego okresu podkreślano jego przestrzeganie.

W roku 1931 MWRiOP wydało okólnik zalecający wykonywanie ćwiczeń śródlekcyjnych. Niestety, z jego realizacją było bardzo źle. Do roku 1932 nie znaleziono żadnej informacji o takich ćwiczeniach.

Słowa kluczowe: historia, wychowanie fizyczne, Kraków, programy.

Celem niniejszej pracy jest zbadanie problematyki programów wychowania fizycznego i ich realizacja w państwowym szkolnictwie średnim ogólnokształcącym Krakowa w latach 1918–1932. Autor postara się odpowiedzieć na pyta-

---

^{*} dr, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Studium Wychowania Fizycznego i Sportu; e-mail: staronr@uek.krakow.pl

nie, jakie były ministerialne programy wychowania fizycznego w całej Polsce i jak wyglądała ich realizacja w badanych szkołach krakowskich w omawianym okresie¹.

Wprowadzanie wychowania fizycznego do szkół galicyjskich miało miejsce już w połowie XIX w. We wrześniu 1849 r. organizację szkolnictwa w zaborze austriackim oparto na przepisach austriackich, które formalnie wprowadzały przedmiot w formie nadobowiązkowej. Proces ten rozpoczął się od Gimnazjum św. Jacka. Opierając się o wyżej wspomniane przepisy, wprowadzono do niego wychowanie fizyczne jesienią 1866 r. W latach następnych wprowadzono gimnastykę do następnych szkół średnich Krakowa: Gimnazjum św. Anny, Wyższej Szkoły Realnej i Gimnazjum III².

Jesienią 1897 r. zaczęto w krakowskich szkołach średnich wprowadzanie obowiązkowej nauki gimnastyki. W roku szkolnym 1897/98 zrobiono to w młodszych klasach Gimnazjum III, w następnym – we wszystkich Wyższej Szkoły Realnej, a w 1899/1890 – w klasach I–IV Gimnazjum św. Anny. Od roku 1902/1903 wszystkie klasy Gimnazjów I i III oraz WSR miały obowiązkowe lekcje gimnastyki. Obok niej wprowadzono, o ile warunki na to pozwalały, gry i zabawy na świeżym powietrzu, które uprawiano również podczas przerw. Poza tym urządzano wycieczki i marsze pod opieką nauczycieli³.

Zgodnie z odpowiednimi przepisami z lat 1909–1912 w szkołach średnich wychowanie fizyczne było przedmiotem obowiązkowej nauki szkolnej, lecz wprowadzenie go w tej formie można było dokonać „zwolna z uwzględnieniem stosunków miejscowych”. Przewidziano dla niej dwie godziny lekcji tygodniowo, w ramach których najważniejsze miejsce zajmowały ćwiczenia gimnastyczne, a oprócz tego zabawy podczas przerw na podwórzu, zabawy popołudniowe na boisku oraz wycieczki⁴.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, równoległe z odbudową państwowości polskiej, sprawy oświaty, zdrowia dzieci i młodzieży, a także jej fizycznego rozwoju stały się przedmiotem ważnych dyskusji. W nadaniu wysokiej

¹ W roku 2003 na AWF w Krakowie została obroniona praca doktorska Ryszarda Staronia pt.: *Wychowanie fizyczne i sport w państwowych męskich szkołach średnich ogólnokształcących w Krakowie w latach 1918–1939*. Promotorem był prof. R. Wasztyl. Przywołana praca jest przechowywana w Archiwum AWF w Krakowie pod sygnaturą D-384.

² R. Wasztyl, *Wychowanie fizyczne i sport w Krakowie w latach 1773–1890*, Kraków 1993, s. 90–138.

³ Tenże, *Początki piłki nożnej i sportu szkolnego w Polsce*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1990, nr 2, s. 86; M. Weinert, *Stan higieny i wychowania fizycznego w Galicji w latach 1870–1900 oraz próby jego naprawy*, „Rozprawy Naukowe WSWF we Wrocławiu” 1962, t. 1, s. 243–251; Sprawozdanie c.k. Rady Szkolnej Krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1902/03, Lwów 1903, s. 27 i nn.

⁴ Dz. Urz. c.k. RSK 1909, nr 24, s. 497–531; Dz. Urz. c.k. RSK 1909, nr 25, s. 533–572; Dz. Urz. c.k. RSK 1912, nr 10, s. 499; M. Grabowska, *Stan wychowania fizycznego w c.k. Gimnazjum św. Jacka w Krakowie w latach 1876–1913*, „Zeszyty Naukowe WSWF we Wrocławiu” 1967, z. 1, s. 9.

rangi wychowaniu fizycznemu duże znaczenie miała działalność osób wywodzących się ze środowisk lekarskich i pedagogicznych, wspierana przez działaczy sportowych. Na terenie byłej Galicji 5 listopada 1918 r. wiceprezydent Rady Szkolnej Krajowej Fryderyk Zoll wydał reskrypt do wszystkich szkół elementarnych, średnich i zawodowych, w którym utrzymywał w mocy dotychczasowe plany nauczania i instrukcje dydaktyczno-pedagogiczne, a dodatkowo nakazywał, by „wychowaniu fizycznemu zapewnić w programie szkolnym miejsce odpowiednie do wielkiej jego wagi”⁵.

W pierwszym roku niepodległości wśród 9 państwowych szkół średnich tylko dwa, tj. gimnazja I i III, prowadziły wychowanie fizyczne w formie obowiązkowej, w trzech, tj. gimnazjach II, VI i I Szkole Realnej, było przedmiotem nadobowiązkowym. Udzielane było w klasach I–VII dwa razy w tygodniu po 45 minut, co nie do końca było zgodne z galicyjskimi programami, które nakazywały wprowadzenie go do wszystkich klas od I do VIII⁶.

W większości szkół na lekcjach wychowania fizycznego, które wtedy nazywano gimnastyką, ćwiczone właśnie gimnastykę. Nie była to jedyna forma, w której odbywał się przedmiot. Poza nią w czasie przerw młodzież urządzała zabawy na podwórzach gimnazjalnych, a ponadto, jak pisał dyrektor Gimnazjum I,

W lecie młodzież brała udział w zabawach w Parku dra Jordana, chodziła na bliższe lub dalsze wycieczki, także dla nauki historii naturalnej i geografii, uczęszczała na ślizgawkę i do kąpieli.

Podobnie przebiegały nadobowiązkowe zajęcia w filii Gimnazjum II. Jej kierownik w sprawozdaniu z 1918/1919 r. pisał, że: „nadobowiązkowe zajęcia wf. prowadziło TG «Sokół» w formie gimnastyki”. Również i w tej szkole nie były to jedyne formy, w których prowadzono interesujące nas lekcje. Kierownik w dalszej części pisał:

[...] wf. obok lekcji gimnastyki udzielanej w 3 oddziałach po 2 godziny tygodniowo w każdym ograniczał się do wycieczek, oraz zabaw w czasie przerw międzylekcyjnych, pracy w warsztatach oraz ćwiczeń i wycieczek organizowanych przez zastęp drużyny harcerskiej im. Tadeusza Rejtana⁷.

⁵ „Muzeum” 1918, nr 10, s. 504–505.

⁶ Sprawozdanie Dyrektora Państwowego Gimnazjum Nowodworskiego im. św. Anny w Krakowie za rok szkolny 1919, Kraków 1919, s. 2–3; Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum im. kr. Jana Sobieskiego w Krakowie za rok szkolny 1918/19, Kraków 1919, s. 5; Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie, Zespół II Państwowego Gimnazjum i Liceum św. Jacka w Krakowie, Katalog Główny Gimnazjum II za rok szkolny 1918/19, sygn. GLJ 98; Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie, Zespół Archiwum Gimnazjum i Liceum im. Bartłomieja Nowodworskiego w Krakowie, Katalog główny Gimnazjum I za rok szkolny 1918/19, sygn. GLN 221.

⁷ Sprawozdanie Dyrektora Państwowego Gimnazjum Nowodworskiego św. Anny w Krakowie za rok szkolny 1919, Kraków 1919, s. 10; Sprawozdanie Dyrektora Państwowego Gimnazjum św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1919, Kraków 1919, s. 30; Sprawozdanie Kierownika Filii Państwowego Gimnazjum św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1918/19, Kraków 1919, s. 6 i 13.

Ze szczytkowych danych na temat uprawiania ćwiczeń między lekcjami (najczęściej na długich przerwach) wynika, że odbywały się one w zależności od bazy szkolnej. Warunkiem było choćby skromne podwórze czy plac szkolny. W pierwszym roku niepodległości zarówno w Gimnazjum I, jak i filii Gimnazjum II ćwiczenia, gry uczniów na najdłuższej przerwie oraz wycieczki organizowane przez nauczycieli uznawane były za wychowanie fizyczne. Jak pisał dyrektor Gimnazjum I, „podczas wszystkich przerw młodzież zabawiała się na obszernym dziedzińcu szkolnym”⁸. Można więc przyjąć, że w pierwszym roku, w szkołach, w których wprowadzono wychowanie fizyczne w formie obowiązkowej lub nadobowiązkowej, obywatelstwo ono częściowo zgodnie z galicyjskimi wymogami. Prowadzono przede wszystkim lekcje wf. w formie gimnastyki, ćwiczenia pomiędzy lekcjami oraz wycieczki. Jedynie w Gimnazjum I prowadzono gry w parku Jordana. Nie realizowano natomiast zupełnie zalecanych ćwiczeń śródlekcyjnych⁹.

Mimo trudnych uwarunkowań bytu narodowego w pierwszym okresie niepodległości, czynniki oświatowe, przy szczególnym wsparciu nauczycielstwa wszystkich zaborów, doprowadziły do odbycia 14–17 kwietnia 1919 r. Zjazdu Nauczycielskiego w Warszawie. Dla omówienia zagadnień wychowania fizycznego w szkole powołano specjalną Sekcję Higieny Szkolnej i Wychowania Fizycznego, której pracami kierowali wybitni specjaliści z tej dziedziny – prof. Stanisław Ciechanowski i Eugeniusz Piasecki. W toku dyskusji opracowano i przedstawiono cenne wnioski, takie jak: zasada równorzędności wychowania fizycznego i umysłowego, opieka nad zdrowiem młodzieży, budowa szkół wyposażonych w sale gimnastyczne, boiska i ogródki szkolne. W trakcie obrad zwrócono uwagę na konieczność prowadzenia obowiązkowych ćwiczeń fizycznych jako podstawowej formy wychowania fizycznego, zapewniającej prawidłowy rozwój fizyczny dzieci i młodzieży¹⁰.

W przygotowanym przez Piaseckiego na Sejm Nauczycielski *Programie ćwiczeń cielesnych*, punkt „b” obejmował dzieci w wieku 9–14 lat, a „c” – młodzież 14–18 lat. Program przeznaczony dla tych pierwszych obejmował zabawy i gry ruchowe, gimnastykę i pracę ręczną. Najważniejszą część stanowiły gry i zabawy. Najwięcej czasu zalecano poświęcać grom rzutnym: stójka, wokatus, ekstra, koszykowa, palant, choć zalecano stosować również niezbyt dalekie wycieczki. W gimnazjum wyższym (wiek 14–18 lat) do gier uprawianych w wieku

⁸ Sprawozdanie Kierownika Filii Państwowego Gimnazjum św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1918/19, Kraków 1919, s. 13; Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum Nowodworskiego czyli św. Anny w Krakowie za rok szkolny 1919, Kraków 1919, s. 10.

⁹ R. Staroń, *Wychowanie fizyczne i sport w państwowych męskich szkołach średnich ogólnokształcących w Krakowie w latach 1918–1939*, mpis pracy dr. AWF Kraków, Kraków 2003, s. 154.

¹⁰ K. Hądzelek, *Postulaty Sejmu Nauczycielskiego (1919) w sprawie wychowania fizycznego w szkole*, materiały dorocznej Sesji Naukowej AWF, Warszawa 1966, s. 151–152; L. Nowak, *Wychowanie fizyczne i sport w państwowym szkolnictwie ogólnokształcącym w Polsce w latach 1918–1939*, Poznań 1996, s. 125.

młodszy dodano piętówkę (siatkówkę) i piłkę nożną oraz od 16. roku życia lekką atletykę. Gry ruchowe można było uprawiać w postaci zawodów. Ćwiczenia gimnastyczne tak jak w okresie wcześniejszym należało wykonywać w systemie Linga. Praca ręczna natomiast obejmować miała zajęcia trudniejsze niż w gimnazjum niższym, tj. obróbkę drzewa twardego i metalu w zimie, pionierkę i roboty rolne w lecie¹¹.

Uchwały Sejmu Nauczycielskiego nie miały jednak mocy obowiązującej. Stanowić miały jedynie wytyczne regulatyw rządowych podejmowanych, zgodnie ze stanowiskiem delegatów nauczycielskich, stopniowo, z uwzględnianiem warunków panujących na poszczególnych obszarach kraju¹².

MWRiOP dla potrzeb szkoły średniej w całej Polsce opracowało jako pierwszy program nauczania dla gimnazjum niższego, który ukazał się w maju 1919 r. W zakresie wychowania fizycznego obejmował dwie lekcje gimnastyki tygodniowo, które można było podzielić na cztery dni w tygodniu po pół godziny, szczególnie w klasie I i wstępnej, gdy sala gimnastyczna i boisko znajdowały się na miejscu lub w pobliżu. Uczniów można było zwolnić ze względu na chorobę lub wadę fizyczną. Dotyczyło to tylko pewnego rodzaju ćwiczeń. Decyzja zależała od lekarza szkolnego, który mógł pozwolić lub zalecić inne¹³.

Program przedmiotu zawierał ćwiczenia wg systemu szwedzkiego. Gimnastyka, bo tak, jak już wiemy, nazywane było wychowanie fizyczne, obejmowała lekcje gimnastyki i ćwiczenia pozalekcyjne, to jest: zabawy i gry, sporty i pracę ręczną. W klasie wstępnej należało je przede wszystkim wypełniać łatwymi zabawami i grami ruchowymi oraz kształtującymi zmysły. Zabawy stosować tylko te, które nie wymagały dużego wysiłku. Klasy I–III obejmowały zabawy i gry ruchowe. Program określał, że ćwiczenia gimnastyczne jako przedmiot szkolny były obowiązkowe. Nie mówił tego – a w zasadzie nic nie mówił – o ćwiczeniach pozalekcyjnych, poza tym, że miała je organizować szkoła pod kierunkiem nauczyciela gimnastyki. Należy to interpretować, że były one nieobowiązkowe, a i nauczyciel nie był za ich prowadzenie wynagradzany. Według programu praca ręczna obejmowała zajęcia ogrodnicze oraz warsztatowe¹⁴.

Zgodnie z rozporządzeniem MWRiOP z 2 i RSK z 30 maja 1920 r. w celu wprowadzenia na terenie byłej Galicji planów naukowych wydanych przez Mi-

¹¹ *Sprawa wychowania fizycznego na warszawskim zjeździe nauczycielskim*, „Przewodnik Gimnastyczny «Sokół»” 1919, nr 5, s. 17–18.

¹² K. Toporowicz, *Listy Eugeniusza Piaseckiego do Stanisława Ciechanowskiego (1918–1939)*, Kraków 1993, s. 18–21; „Ruch Pedagogiczny” 1919, s. 145–147.

¹³ *Program gimnazjum państwowego. Gimnazjum niższe. Nauka pisma. Rysunek i Lepienie. Śpiew. Praca ręczna. Gimnastyka*, Warszawa 1919, s. 35–36.

¹⁴ W latach 1921–1922 ukazały się wprawdzie nowe programy nauki przeznaczone dla gimnazjum niższego, ale w zakresie wf były one tylko przedrukami programu z 1919 r. *Program gimnazjum państwowego. Gimnazjum niższe. Nauka pisma, rysunek i lepienie, śpiew, praca ręczna, gimnastyka*. Przedruk z 1919 roku, Lwów – Warszawa 1921, Warszawa 1922; tamże s. 35–38.

nisterstwo zalecono stopniowe wprowadzenie do szkół programów ministerialnych. Zgodnie z nimi dotychczasową formę wychowania fizycznego zachowano jedynie w gimnazjach klasycznych. W pozostałych w roku szkolnym 1920/21 w klasach I–III odbywać się miało zgodnie z programami ministerialnymi, a w starszych z dotychczasowymi. W roku następnym (1921/1922) program ministerialny obowiązywał już w pierwszych czterech klasach i co roku jego realizacja miała być wprowadzana do następnej tak, by w 1925/26 była we wszystkich klasach ukończona¹⁵.

Mimo że w roku 1920/1921 w młodszych klasach obowiązywał program ministerialny, realia wf. w badanych szkołach krakowskich nie były zbyt korzystne. Podstawową formą była wprawdzie gimnastyka, ale warunki lokalowe oraz kadrowe nie wszędzie pozwalały na jej prowadzenie. Dlatego też w przypadku, gdy było to niemożliwe, uciekano się do obowiązkowych gier i zabaw, które w programie ministerialnym wcale takimi nie były, wycieczek, a nawet nauki strzelania. W Gimnazjum VI wychowanie fizyczne prowadzone było w formie gimnastyki, na którą przeznaczono 12 godzin tygodniowo. Klasy I–III, dla których było ono przedmiotem obowiązkowym, miały 10 godzin, ze starszych (IV–VII), dla których był on nadobowiązkowym, stworzono jedną 43-osobową grupę mającą tygodniowo dwie godziny. Inaczej przebiegało wychowanie fizyczne w gimnazjach VII i VIII. W VII z powodu braku odpowiedniej sali odbywały się one na wolnym powietrzu, natomiast w VIII nie było zajęć z gimnastyki, natomiast YMCA organizowała obowiązkowe dla wszystkich uczniów zabawy i gry ruchowe, nauka strzelania prowadzona była w Związku Strzeleckim przez komendę DOG w Krakowie, a ponadto wychowawcy zorganizowali aż 47 wycieczek, tzw. „higieniczno-zdrowotnych”. Były one bardzo popularne również w gimnazjach I, II i VI. W roku tym urządzono je w okolicy Krakowa. Odwiedzono: Skałę Kmity, Czerną, Miękinie, Tenczynek, Dubie, Bielany i Ojców. W VI natomiast podzielone zostały na naukowe i rozrywkowe. Pierwsze obejmowały wyjścia do muzeów: Narodowego, xx Czartoryskich, Czapskich, Etnograficznego i Przemysłowego. Drugie natomiast popołudniami w okolicy Krakowa, a dłuższą całościenną – statkiem do Tyńca. Mimo że program dla gimnazjum niższego w ramach godzin pozalekcyjnych zalecał prace ręczne (zajęcia ogrodnicze i warsztatowe), żadna ze szkół ich nie realizowała¹⁶.

¹⁵ Dz. Urz. MWRiOP 1920, nr 1, poz. 76; Dz. Urz. RSK 1921, nr 7, s. 215–218.

¹⁶ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie. Zespół Archiwum Gimnazjum i Liceum im. Bartłomieja Nowodworskiego w Krakowie. Katalog główny Gimnazjum I za rok szkolny 1920/21, sygn. GLN 223; Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie. Zespół II Państwowego Gimnazjum i Liceum św. Jacka w Krakowie. Katalog główny gimnazjum II za rok szkolny 1920/21, sygn. GLJ 100; Sprawozdanie Dyrekcji III Państwowego Gimnazjum im. kr. Jana Sobieskiego w Krakowie za rok szkolny 1920/21. Kraków 1921, s. 14; Wojewódzkie Archiwum Państwowe. Zespół IV Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Krakowie, sygn. GS 14; Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie. Zespół Państwowego VII Gimnazjum Realnego, sygn. PGR 4; Sprawozdanie Dyrekcji Państwowej Pierwszej Szkoły Realnej w Krakowie

Po ogłoszeniu programu dla gimnazjum niższego przystąpiono do opracowywania programu dla gimnazjum wyższego, który ukazał się w roku 1922. Szczegółowo wyznaczone zostały w nim cele nauczania, zasady oraz program. Zawarto w nim wiele wskazówek dotyczących zasad doboru ćwiczeń do wieku rozwojowego ucznia, jego stanu zdrowia oraz sposobu zaspokajania potrzeb aktywności ruchowej. W tym celu we wstępie programu umieszczono w ośmiu punktach bardzo obszerne i zarazem szczegółowe uwagi posługiwania się nim¹⁷. Zgodnie z powyższym programem nauczyciel powinien wskazać ćwiczenia do codziennego przerobienia poza godzinami szkolnymi – w domu lub na boisku. Zalecał, aby, jeśli pogoda i warunki na to pozwalają, wykonywać je na otwartym powietrzu, zmieniając odpowiednio wzorzec (system Linga) z przewagą gier i ćwiczeń sportowych¹⁸.

Według ministerialnego programu dla gimnazjum niższego z 1919 r. oraz wyższego z 1922 r., gry i zabawy miały być uprawiane albo na zajęciach wf., albo w czasie nadobowiązkowych ćwiczeń pozalekcyjnych. Nic zatem dziwnego, że nauczyciele wf. zbytnio nie zabiegali o ich organizowanie, skoro były one nieobowiązkowe dla uczniów, a i oni nie dostawali za ich prowadzenie wynagrodzenia¹⁹.

13 stycznia 1922 r. MWRiOP wydało rozporządzenie dotyczące zapobiegania przeciążeniu młodzieży szkolnej, które sprawiało, że popołudniowe gry i zabawy ruchowe stały się dla młodzieży gimnazjalnej obowiązkowe. W punkcie „e” czytamy:

W każdej klasie należy na jeden dzień tygodnia zadawanie prac domowych ograniczyć do minimum, a to dlatego, ażeby w przeddzień dyrekcja szkoły w porozumieniu z nauczycielem ćwiczeń cielesnych mogła organizować dla każdej klasy odpowiednio do pory roku popołudniowe zabawy i gry ruchowe jako zajęcia obowiązkowe²⁰.

Dopiero w roku szkolnym 1922/1923 wychowanie fizyczne pojawiło się we wszystkich krakowskich państwowych gimnazjach. W roku tym wprowadzono je do gimnazjów, w których go do tej pory nie było, tj. II i IX. W obydwu wiązało się to z zatrudnieniem odpowiednich nauczycieli. Od tego momentu wf. stało się przedmiotem obowiązkowym. W gimnazjach, które co roku zwiększały liczbę klas objętych obowiązkowo tym przedmiotem, tj. w IV i VII, w tym roku przybył w klasach IV. Z posiadanych danych dotyczących 8 z 9 szkół wynika, że prowadzono w tym roku lekcje wf. w 77 oddziałach, co dawało 154 lekcje. Za-

---

za rok szkolny 1920/21, Kraków 1921, s. 7i20; Sprawozdanie Dyrektora Państwowego Gimnazjum św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1920/21, Kraków 1921, s. 8.

¹⁷ *Program gimnazjum państwowego. Wydział klasyczny*, Warszawa 1922, s. 105.

¹⁸ *Program gimnazjum państwowego. Wydział humanistyczny*, Warszawa 1922, s. 106.

¹⁹ Dz. Urz. MWRiOP 1925, nr 1, s. 40–41; *Program gimnazjum państwowego. Gimnazjum niższe. Nauka pisma. Rysunek i Lepienie. Śpiew. Praca ręczna. Gimnastyka*, s. 105–106; *Program gimnazjum państwowego. Wydział klasyczny*, s. 105–106.

²⁰ „Wychowanie Fizyczne” 1922, z. 5–8, s. 142–143.

pewniało to prawie 6,5 etatu dla nauczycieli tego przedmiotu. Natomiast w roku tym uczyło ich 9, czyli lekcjami wf. nie mogli wypełnić swojego etatu. Niestety, poprawić ich sytuacji materialnej nie mogły obowiązkowe popołudniowe gry i zabawy. Pomimo nakazu w pierwszych dwóch latach (1922–1924) żadna ze szkół ich nie wprowadziła²¹.

W roku 1924/1925 w Gimnazjach II i III wychowanie fizyczne po raz pierwszy objęło wszystkie klasy. W II, niższe miały osobno lekcje gimnastyki oraz gry i zabawy. Uczniowie dojeżdżający (Gimnazjum II uważane było za tzw., „gimnazjum chłopskie”) zorganizowani byli w osobny oddział, który miał codziennie po ostatniej lekcji gimnastykę albo gry i zabawy. W ten sposób, jak pisał dyrektor szkoły w sprawozdaniu z tego roku, „wykorzystywano czas pomiędzy ostatnią lekcją a odjazdem pociągu, którym młodzież wracała do domu”. Oprócz Gimnazjum II, jeszcze w tym roku jedynie Gimnazja III i IV organizowały gry i zabawy, ale już dla całej szkoły w liczbie nie 12 godzin, tylko 3–6. Spośród gimnazjów, które rokrocznie wzbogacały wf. w jednej klasie, w IV zaniechano tej zasady, przyspieszając proces w ten sposób, że w tym roku szkolnym już wszystkie miały interesujące nas lekcje. Inaczej postąpiono w Gimnazjum VII, w którym jak co roku wf. przybył w klasie następnej, tj. siódmej²².

W roku tym na lekcjach wychowania fizycznego uczono, zgodnie z ministerialnym programem, systemem Linga z uwzględnieniem zabaw ruchowych. O ile pozwalała na to pogoda, prowadzona była na świeżym powietrzu. Oprócz tego klasy starsze (VI–VIII) w Gimnazjum IV miały ćwiczenia przygotowawcze do lekkiej atletyki. Popołudniowe gry i zabawy odbywały się na świeżym powietrzu w miesiącach wrzesień, październik i listopad oraz na wiosnę w kwietniu, maju i czerwcu. W ich ramach, zgodnie z programami nauczania dla gimnazjum niższego i wyższego, uprawiano piłkę koszykową, uszatą, dłoniówkę, graniczną oraz kilka gier i zabaw łatwiejszych: wici, piłkę w kole, wrywanke²³.

²¹ Sprawozdanie Dyrektora Państwowego Gimnazjum św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1922/23, Kraków 1923, s. 5–15; Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie. Zespół IV Gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza w Krakowie, sygn. GS 16; Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie. Zespół Państwowego VII Gimnazjum Realnego w Krakowie. Katalog główny VII Gimnazjum za rok szkolny 1922/23, sygn. PGR 6; Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum III im. kr. Jana Sobieskiego w Krakowie za rok szkolny 1931/32, Kraków 1932, s. 14–28.

²² Sprawozdanie Dyrektora Państwowego Gimnazjum II św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1924/25, Kraków 1925, s. 28; Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie. Zespół II Państwowego Gimnazjum i Liceum św. Jacka w Krakowie. Katalog główny Gimnazjum II za rok szkolny 1924/25, sygn. GLJ 103; Archiwum II LO. Katalog główny Gimnazjum III za rok szkolny 1924/25; Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie. Zespół IV Gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza w Krakowie, sygn. GS 18; Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie. Zespół VII Gimnazjum im. Adama Mickiewicza w Krakowie. Katalog główny Gimnazjum VII za rok szkolny 1923/24, sygn. GMKr 5.

²³ Sprawozdanie Dyrekcji IV Państwowego Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Krakowie za rok szkolny 1924/25, Kraków 1925, s. 26; Sprawozdanie Dyrekcji VIII Państwowego Gimnazjum im. A. Witkowskiego w Krakowie za rok szkolny 1924/25, Kraków 1925, s. 11.

Prowadzenie popołudniowych gier i zabaw w Gimnazjum IV tylko w miesiącach jesiennych i wiosennych świadczyło o bardzo dobrej realizacji okólnika MWRiOP, które wynagradzało nauczycieli za 12 godzin takich zajęć tygodniowo, a nie określało, w jakich miesiącach miały być prowadzone. Spowodowało to możliwość ich skumulowania w miesiącach pogodnych, nie narażając młodzieży na ryzyko choroby w dni niepogodne. Zostało to zresztą w cytowanym okólniku dopuszczone:

godziny opuszczone z powodu słoty lub zbyt zimna (a więc przeważnie w jesieni i zimie) nauczyciele gimnastyki winni wynagradzać poświęcając na ten cel więcej godzin w dni wiosenne lub letnie. Dyrektorowie szkół czuwają nad odbyciem przez nauczycieli wszystkich wynagradzanych godzin²⁴.

W roku 1925 ukazał się nowy program nauczania ćwiczeń cielesnych w gimnazjum niższym, który zaczął obowiązywać od roku szkolnego 1925/1926. Jego celem było: a) sprzyjać wszechstronnemu i harmonijnemu rozwojowi fizycznemu zgodne z prawami fizjologicznymi ustroju oraz wzmacniać zdrowie przez sprawność; b) wyrabiać prawidłową postawę, zręczność i estetykę ruchów; c) kształcić wolicjonalne cechy charakteru; d) wspierać rozwój zdolności umysłowych przez kształcenie zmysłów, uwagi, pamięci i woli; e) wzbudzać i rozwijając zamiłowanie do stałego uprawiania ćwiczeń²⁵.

Programy nauczania ćwiczeń cielesnych dla gimnazjum wyższego z lat 1924–1926 opierały się na takich samych celach i założeniach oraz zalecały ten sam zakres materiału jak program z 1922 r. Bardzo istotnym problemem były w nich zajęcia pozaszkolne, które zalecano prowadzić w dostosowaniu do pory roku. I tak w lecie program przewidywał w klasach I i II ćwiczenia przygotowawcze w pływaniu, wiosłowaniu oraz wycieczki połączone z ćwiczeniami orientowania się w terenie. Dla klas IV i V piłkę koszykową, latającą, szczypiorniak, przygotowania do piłki nożnej oraz palant. W porze zimowej: łyżwiarstwo, narciarstwo, saneczkarstwo, a w lecie pływanie, wioślarstwo, szermierkę, musztrę, jazdę konną, przygotowanie do lekkiej atletyki²⁶.

Stopniowe wprowadzanie wychowania fizycznego do szkół spowodowało, że dopiero w roku szkolnym 1925/1926 obowiązkowo objęto nim wszystkich uczniów krakowskich państwowych gimnazjów. W roku tym wprowadzono je jeszcze do klas VIII dwóch szkół, tj. gimnazjów I i VII. Prowadzone było jak do tej pory systemem Linga z uwzględnieniem gier i zabaw. Odbywało się, o ile tylko pozwalały na to warunki pogodowe, na wolnym powietrzu, a w zimie oraz w przypadku złej pogody – w salach gimnastycznych. Dlatego dyrektor Gimnazjum II w sprawozdaniu z roku 1925/1926 pisał, że „lekcje wf. odbywały się w formie gimnastyki szwedzkiej na maleńkim podwórzu gimnazjalnym i w jed-

²⁴ „Wychowanie Fizyczne” 1922, s. 110–111.

²⁵ *Program gimnazjum państwowego. Gimnazjum niższe. Ćwiczenia cielesne. Pogadanki higieniczne*, Warszawa 1925, s. 3.

²⁶ *Program gimnazjum państwowego. Wydział matematyczno-przyrodniczy*, Warszawa 1925, s. 109.

nej z sal lekcyjnych zamienionych na salę gimnastyczną²⁷. Według niego ich stan przedstawiał się dobrze. Ponadto klasy III–VII miały zajęcia z teorii wf. oraz lekcje tańców (mazur i boston). Zajęcia te nie miały żadnego pokrycia w obowiązujących programach szkolnych, choć ich wprowadzenie na pewno pobudzało rozwój wychowania fizycznego²⁷.

Zauważyć można od roku 1926 przenikanie ćwiczeń wojskowych do programu ćwiczeń cieleśnych, zwłaszcza w lekkiej atletyce (rzuty oszczepem i granatem, chód na 1 kilometr). Zdaniem M. Fularskiego:

Praca na polu wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego w szkole miała na celu nie tylko przygotowanie dzielnych obrońców ojczyzny, lecz także dzielnych, sprawnych i rozumnie karnych obywateli²⁸.

Z dniem 1 września 1926 r. wszedł w życie okólnik MWRiOP określający wymiar godzin gier i zabaw ruchowych. Zmieniał on częściowo okólnik z 12 października 1922 r., który wprowadzał do programów państwowych gimnazjów obowiązkowe gry i zabawy w wymiarze 12 godzin tygodniowo. Można było je realizować latem i zimą. MWRiOP kierując się trudną sytuacją budżetową, ustaliło ich liczbę na 8, a w szkołach z 10 lub więcej oddziałami na 10 tygodniowo. Wynagrodzenie przewidziano tylko za miesiące kwiecień, maj, czerwiec, wrzesień i październik, a więc za te, w których faktycznie się odbywały. Wobec tego, że mieli je pobierać nauczyciele tylko za rzeczywiście wykonane czynności, zobowiązano dyrekcje szkół, aby w sytuacji uniemożliwiającej przeprowadzenie zajęć na skutek złych warunków atmosferycznych, mogły być one przeniesione na dni pogodne. W związku z tym, że gry i zabawy były płatne tylko w ściśle określonych miesiącach, liczba wypracowanych godzin mogła posłużyć do uzupełnienia etatu tylko w połowie podanego powyżej wymiaru godzin²⁹.

Wychowanie fizyczne w latach 1926–1928 obejmowało gimnastykę, gry i zabawy, lekką atletykę i inne sporty. W dalszym ciągu prowadzono gimnastykę Linga z uwzględnieniem zabaw ruchowych. Lekcje dostosowane były do wieku uczniów, pory i stosunku lekcji gimnastyki do innych w danym dniu. W Gimnazjum II często lekcje gimnastyki urozmaicano zabawami, które wzbogacano wspólnym śpiewem. Zimą odbywały się one w salach gimnastycznych, latem na wolnym powietrzu. Dodatkowo w Gimnazjum II

²⁷ Sprawozdanie Dyrektora Państwowego Gimnazjum II św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1925/26, Kraków 1926, s. 11 i 14; Sprawozdanie Dyrektora Państwowego Gimnazjum II św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1926/27, Kraków 1927, s. 17 i 19; Sprawozdanie Państwowego Gimnazjum VIII im. A. Witkowskiego w Krakowie za rok szkolny 1925/26, Kraków 1926, s. 11 i 12; Sprawozdanie Dyrekcji IV Państwowego Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Krakowie za rok szkolny 1925/26, Kraków 1926, s. 65.

²⁸ M. Fularski, *Przysposobienie wojskowe w Polsce*, Warszawa 1929, s. 115.

²⁹ Dz. Urz. MWRiOP 1926, nr 12, poz. 148.

w klasach starszych urządzano pogadanki z zakresu wychowania fizycznego, które często zamieniały się w interesujące dyskusje³⁰.

Trudności w realizowaniu programu wychowania fizycznego w znacznym stopniu spowodowane były niedostateczną liczbą obiektów. Mieczysław Zajac w swojej książce *Zarys dziejów Podgórskiego Gimnazjum i Liceum im. Tadeusza Kościuszki w Krakowie* pisał:

Podobnie jak w czasach zaboru austriackiego były trudności z lekcjami gimnastyki, ponieważ szkoła nie posiadała sali gimnastycznej. [...] W związku z brakiem sali, w dni słotne lub mroźne lekcje gimnastyki odbywały się z reguły w pomieszczeniach klasowych, a rzadziej w stosunkowo niewielkiej świetlicy szkolnej.

W dalszej części opisywał, w jaki sposób odbywały się lekcje wychowania fizycznego, a szczególnie miejsce poświęcił wielkiemu zainteresowaniu piłką nożną:

W klasach wyższych cieszyły się powodzeniem koszykówka, siatkówka i tenis, a w zimie hokej. [...] Niezależnie od warunków i wieku młodzież podgórska przepadała za grą w piłkę nożną. Nie trzeba jej było do szczęścia trawistego boiska. Wystarczyło to samo klepisko Między Skalami na którym w zimie grywano w hokeja. Za słupki bramkowe służyło wierzchnie odzienie ułożone w formie „kupki”. Jak ognia bali się uczniowie podpaść prof. Dutkiewiczowi prowadzącemu wf. Najsroższą karą był dla nich zakaz gry w piłkę nożną na „gimnastyce”³¹.

Początek roku 1929 w stosunku do wf. przyniósł spore zmiany. W styczniu tegoż roku weszły w życie rozporządzenia MWRiOP zmieniające jego pozycję w szkolnictwie średnim ogólnokształcącym. Rozporządzenia z 2 i 5 stycznia miały na celu ujednoczenie programu trzech klas wyższych szkoły powszechnej siedmioklasowej (V, VI, VII) z trzema gimnazjum niższego (I, II, III), wprowadzenie do 30 godzin tygodniowo obowiązkowej nauki we wszystkich klasach, w tym trzech godzin ćwiczeń cielesnych, nie licząc gier i zabaw³².

W porównaniu z dotychczasowym wymiarem dwóch godzin tygodniowo (2×45 minut), odąd realizowano trzy lekcje 50-minutowe. Zalecano, by w gimnazjum niższym, tam gdzie to możliwe, prowadzić naukę wf. 6 razy w tygodniu po pół godziny, a nie 3 razy po jednej godzinie. W gimnazjum niższym zarządzono, by 3 godziny wf. odbywały się od razu od drugiego półrocza roku szkolnego 1928/1929, a w wyższym dopiero od nowego roku szkolnego (1929/1930)³³.

³⁰ Sprawozdanie Dyrektora Państwowego Gimnazjum Nowodworskiego czyli św. Anny w Krakowie za rok szkolny 1926/27, Kraków 1927, s. 10; Sprawozdanie Dyrektora Państwowego Gimnazjum II św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1926/27, Kraków 1927, s. 17-19.

³¹ M. Zajac, *Zarys dziejów Podgórskiego Gimnazjum i Liceum im. Tadeusza Kościuszki w Krakowie*, Kraków 1998, s. 53; Sprawozdanie Dyrekcji IV Państwowego Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Krakowie za rok szkolny 1926/27, Kraków 1927, s. 74; Sprawozdanie Dyrekcji IV Państwowego Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Krakowie za rok szkolny 1927/28, Kraków 1928, s. 102.

³² Dz. Urz. MWRiOP 1929, nr 1, poz. 1; Dz. Urz. MWRiOP 1929, nr 9, poz. 393.

³³ Dz. Urz. MWRiOP 1929, nr 1, poz. 1; Sprawozdanie Dyrektora Państwowego Gimnazjum II św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1928/29, Kraków 1929, s. 13; Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum VII im. A. Mickiewicza w Krakowie za rok szkolny 1931/32, Kraków 1932, s. 24-25.

Krakowskie państwowe szkoły średnie ogólnokształcące bardzo ściśle dostosowały się do rozporządzenia z 2 stycznia 1929 r. o wprowadzeniu trzech godzin wychowania fizycznego tygodniowo w każdej klasie. We wszystkich sprawozdaniach szkolnych z tego okresu podkreślano jego przestrzeganie. Zgodnie z zarządzeniem z 23 czerwca 1929 r. badane szkoły zdecydowały się w roku 1929/1930 trzecią godzinę gimnastyki w klasach VII przeznaczyć na nauczanie higieny przez lekarza szkolnego. Obowiązkowe wychowanie fizyczne zostało podzielone na: 1) gimnastykę, 2) gry ruchowe, 3) wycieczki odbywające się zimą saneczkami, a latem pieszo.

W roku 1931, 15 października MWRiOP wydało okólnik zalecający wykonywanie ćwiczeń śródlekcyjnych. Miały one trwać od 1,5 do 2 minut. Określał on, że:

1. ćwiczenia śródlekcyjne – które tak powinno się odtąd nazywać – należy wykonywać możliwie we wszystkich szkołach na wszystkich lekcjach;
2. przypominać o potrzebie wykonywania takich ćwiczeń powinien albo dodatkowy dzwonek w szkole, albo polecenie nauczyciela prowadzącego lekcję;
3. przed ćwiczeniami należy otworzyć – o ile lekcja nie odbywa się przy otwartych oknach – jedno lub dwa okna;
4. na dany przez dyżurnego lub innego ucznia znak, uczniowie wstają ze swych miejsc w ławkach lub między ławkami, wyprostowują się, wykonują kilka (3–5) wdechów i wydechów, niezbyt głębokich, aby nie dostać zawrotów głowy, oraz w celu rozruszania się, kilka niezbyt złożonych ćwiczeń gimnastycznych, np. w rodzaju skłonu ku przodowi, ku tyłowi i w obie strony, ruchów obrotowych ramion itp.;
5. po wykonaniu tych ćwiczeń uczniowie zajmują swe miejsca³⁴.

Zgodnie z późniejszym zarządzeniem MWRiOP, ćwiczenia śródlekcyjne powinny być wykonywane na wszystkich lekcjach z wyjątkiem: a) lekcji występującej bezpośrednio po ćwiczeniach 10-minutowych lub lekcjach ćwiczeń cielesnych, b) lekcji, na których młodzież wykonywała prace pisemne, robót ręcznych i zajęć laboratoryjnych³⁵.

Niestety, z realizacją powyższego zarządzenia w krakowskich państwowych szkołach średnich ogólnokształcących było bardzo źle. Przez pierwszych kilka lat po jego wprowadzeniu nie znaleziono żadnej, choćby pośredniej informacji o takich ćwiczeniach.

W roku 1931/1932 w Gimnazjum I lekcje wf. odbywały się 3 razy w tygodniu z wyjątkiem klas VII, w których były 2 razy w tygodniu. W nich trzecia lekcja przeznaczona była na nauczanie higieny przez lekarza szkolnego, na żądanie dyrekcji szkoły. Z całą pewnością program wychowania fizycznego w Gimnazjum I realizowany był szczegółowo, skoro cały rok szkolny lekcje te oglądali słuchacze Studium Pedagogicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego³⁶.

³⁴ Dz. Urz. MWRiOP 1931, nr 11, poz. 129.

³⁵ L. Nowak, *Wychowanie fizyczne i sport*, s. 206; Dz. Urz. KOSP 1934, nr 11, poz. 1.

³⁶ Sprawozdanie Dyrektora Państwowego Gimnazjum Nowodworskiego czyli św. Anny w Krakowie za rok szkolny 1931/32, Kraków 1932, s. 28; Archiwum I LO. Protokoły (katalogi) główne Gimnazjum I za rok szkolny 1931/32.

W Gimnazjum IV metodyczne lekcje gimnastyki odbywały się w wymiarze 20 godzin tygodniowo rano i 8 po południu. W zimie prowadzone były na urządzonej ślizgawce, by uczyć jazdy na łyżwach. W roku tym (1931) zgodnie z rozporządzeniem MWRiOP z 21 stycznia rozmiar obowiązkowych gier i zabaw ruchowych zredukowano do 6 godzin³⁷.

Pewną formą propagowania czynnego spędzania wolnego czasu była zorganizowana 28 maja 1932 r. w Gimnazjum II całodzienna majówka na Bielany, którą tak opisywał dyrektor szkoły:

Wczas rano zebrała się młodzież na dziedzińcu szkolnym gdzie uszykowała się, poczym przy dźwiękach orkiestry w towarzystwie dyrektora i profesorów wyruszyła na Bielany [...]. Po dwugodzinnym posiłku poprzedzonym wspólną fotografią i Aniołem Pańskim w kościele [...] rozpoczęły się zawody między klasowe w koszykówkę, siatkówkę, uszatką, palanta nastąpiły biegi na krótką metę, bieg na przełaj o mistrzostwo gimnazjum. Resztę czasu spędzono wesoło na grach i zabawach. O godzinie 6-ej po odśpiewaniu „Chwalcie łąki umajone” rozpoczęto odwrót. Uczniów idących w kolumnie czwórkowej poprzedzała drużyna harcerska, orkiestra oraz 30 kolarzy. Wśród śpiewu i wiwatów towarzystwie muzyki z przybranymi w girlandy sztandarami maszerowała młodzież³⁸.

W roku 1931/1932 w Gimnazjum VI odbyło się ponad 30 mniejszych i większych wycieczek w okolice Krakowa i do portów wiślanych: Niepołomic, Tyńca i Bielany. Ponadto urządzano je łodziami do Czernichowa, Niepołomic, Warszawy, Sandomierza, Puław i Dębłina³⁹.

W badanych szkołach na początku lat 30. XX w. można zaobserwować odchodzenie od systemu gimnastyki szwedzkiej na rzecz ćwiczeń Bukha, Linharda, Knudsena czy J.G. Thulina. Nauczyciele krakowscy realizowali program ogólnopolski, ale i nawiązywali współpracę ze Studium WF UJ, które w pewien sposób modyfikowało ww. metody ćwiczeń, przystosowując je do warunków polskich i krakowskich. W Gimnazjum VIII reorganizacja programu ćwiczeń cielesnych w szkole, zapoczątkowana wprowadzeniem nowych prądów w wf. oraz podniesieniem jego liczby godzin, przyniosła coraz lepsze wyniki. Cieszyło się ono wielkim zainteresowaniem uczniów, w szczególności ćwiczenia praktycznie stosowane. Toki lekcyjne uwzględniały gry i zabawy oraz ćwiczenia wstępne do sportów. Lekcje gimnastyki przeplatane były grami i zabawami. W „jeden z trzech” przeważał element zabawowy. Godzinę taką dobierano za-

³⁷ Dz. Urz. KOSK 1932, nr 2, poz. 31; Sprawozdanie Dyrekcji IV Państwowego Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Krakowie za rok szkolny 1931/32, Kraków 1932, s. 75; Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie. Zespół IV Gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza w Krakowie. Katalog główny Gimnazjum IV za rok szkolny 1931/32, sygn. GS 18; A. Artymiak, *W czterdziątą rocznicę, 1892–1932* [w:] Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum VI im. T. Kościuszki (Podgórze) za rok szkolny 1931/32, Kraków 1932, s. 16.

³⁸ Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum II św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1931/32, Kraków 1932, s. 25–26.

³⁹ Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum VI im. T. Kościuszki (Podgórze) za rok szkolny 1931/32, Kraków 1932, s. 25–26.

zwyczaj spośród ostatnich godzin nauki lub, w wypadkach wyjątkowych, po bardziej wyczerpującej lekcji lub zadaniu szkolnym. Dzięki współpracy z lekarzem szkolnym dał się zauważyć dużo mniejszy procent uczniów ubiegających się o zwolnienie z lekcji gimnastyki. Baczna uwagę zwracano na elastyczny i czysty strój gimnastyczny⁴⁰.

Reasumując, można stwierdzić, że w badanych szkołach programy wychowania fizycznego realizowane były w stopniu dosyć dobrym. Oczywiście, w pierwszym okresie po odzyskaniu niepodległości zależało to w dużym stopniu od posiadanej bazy dla potrzeb wf-u oraz wykwalifikowanej kadry, w późniejszym zaś w miarę posiadanych sił i środków szkoły starały się sprostać wymaganiom ministerialnym.

Bibliografia

A. Źródła

I. Źródła archiwalne

1. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie
Zespół Gimnazjum i Liceum im. Bartłomieja Nowodworskiego w Krakowie
  - a. Katalog główny Gimnazjum I za rok szkolny 1918/19, sygn. GLN 221.
  - b. Katalog główny Gimnazjum I za rok szkolny 1920/21, sygn. GLN 223.Zespół IV Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Krakowie, sygn. GS 14, GS 16, GS 18.
Zespół VII Gimnazjum im. Adama Mickiewicza w Krakowie.
  - a. Katalog główny Gimnazjum VII za rok szkolny 1923/24, sygn. GMKr 5.Zespół II Państwowego Gimnazjum i Liceum św. Jacka w Krakowie
  - a. Katalog główny Gimnazjum II za rok szkolny 1918/19, sygn. GLJ 98.
  - b. Katalog główny gimnazjum II za rok szkolny 1920/21, sygn. GLJ 100.
  - c. Katalog główny Gimnazjum II za rok szkolny 1924/25, sygn. GLJ 103.Zespół Państwowego VII Gimnazjum Realnego w Krakowie.
  - a. Katalog główny VII Gimnazjum za rok szkolny 1922/23, sygn. PGR 4, PGR 6.
2. Archiwum I LO. Protokoły (katalogi) główne Gimnazjum I za rok szkolny 1931/32.
3. Archiwum II LO. Katalog główny Gimnazjum III za rok szkolny 1924/25.

---

⁴⁰ Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum VIII im. A. Witkowskiego w Krakowie za rok szkolny 1931/32, Kraków 1932, s. 25-26; Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum VIII im. A. Witkowskiego w Krakowie za rok szkolny 1932/33, Kraków 1933, s. 49.

II. Źródła drukowane

1. Publikacje o charakterze organizacyjnym i sprawozdawczym:

Artymiak A., *W czterdziestą rocznicę, 1892–1932*, [w:] Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum VI im. T. Kościuszki (Podgórze) za rok szkolny 1931/32, Kraków 1932.

Dz. Urz. c.k. RSK 1909, nr 24.

Dz. Urz. c.k. RSK 1909, nr 25.

Dz. Urz. c.k. RSK 1912, nr 10.

Dz. Urz. KOSK 1932, nr 2.

Dz. Urz. KOSP 1934, nr 11.

Dz. Urz. MWRiOP 1920, nr 1.

Dz. Urz. MWRiOP 1925, nr 1.

Dz. Urz. MWRiOP 1926, nr 12.

Dz. Urz. MWRiOP 1929, nr 1.

Dz. Urz. MWRiOP 1929, nr 9.

Dz. Urz. MWRiOP 1931, nr 11.

Dz. Urz. RSK 1921, nr 7.

Fularski M., *Przysposobienie wojskowe w Polsce*, Warszawa 1929.

„Muzeum” 1918, nr 10.

Program gimnazjum państwowego. Gimnazjum niższe. Nauka pisma. Rysunek i Lepienie. Śpiew. Praca ręczna. Gimnastyka, Warszawa 1919.

Program gimnazjum państwowego. Gimnazjum niższe. Nauka pisma, rysunek i lepienie, śpiew, praca ręczna, gimnastyka. Przedruk z 1919 roku, Lwów – Warszawa 1921, Warszawa 1922.

Program gimnazjum państwowego. Gimnazjum niższe. Nauka pisma. Rysunek i Lepienie. Śpiew. Praca ręczna. Gimnastyka, Warszawa 1922.

Program gimnazjum państwowego. Gimnazjum niższe. Ćwiczenia cielesne. Pogadanki higieniczne, Warszawa 1925.

Program gimnazjum państwowego. Wydział humanistyczny, Warszawa 1922.

Program gimnazjum państwowego. Wydział klasyczny, Warszawa 1922.

Program gimnazjum państwowego. Wydział matematyczno-przyrodniczy, Warszawa 1925.

„Ruch Pedagogiczny” 1919.

Sprawa wychowania fizycznego na warszawskim zjeździe nauczycielskim, „Przewodnik Gimnastyczny Sokół” 1919, nr 5.

Sprawozdanie c.k. Rady Szkolnej Krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1902/03, Lwów 1903.

„Wychowanie Fizyczne” 1922, z. 5–8.

2. Sprawozdania roczne dyrekcji państwowych męskich gimnazjów krakowskich:

Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum im. kr. Jana Sobieskiego w Krakowie za rok szkolny 1918/19, Kraków 1919.

- Sprawozdanie Dyrekcji III Państwowego Gimnazjum im. kr. Jana Sobieskiego w Krakowie za rok szkolny 1920/21, Kraków 1921.
- Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum III im. kr. Jana Sobieskiego w Krakowie za rok szkolny 1931/32, Kraków 1932.
- Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum VIII im. A. Witkowskiego w Krakowie za rok szkolny 1924/25, Kraków 1925.
- Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum VIII im. A. Witkowskiego w Krakowie za rok szkolny 1925/26, Kraków 1926.
- Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum VIII im. A. Witkowskiego w Krakowie za rok szkolny 1931/32, Kraków 1932.
- Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum VIII im. A. Witkowskiego w Krakowie za rok szkolny 1932/33, Kraków 1933.
- Sprawozdanie Dyrekcji IV Państwowego Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Krakowie za rok szkolny 1924/25, Kraków 1925.
- Sprawozdanie Dyrekcji IV Państwowego Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Krakowie za rok szkolny 1925/26, Kraków 1926.
- Sprawozdanie Dyrekcji IV Państwowego Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Krakowie za rok szkolny 1926/27, Kraków 1927.
- Sprawozdanie Dyrekcji IV Państwowego Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Krakowie za rok szkolny 1927/28, Kraków 1928.
- Sprawozdanie Dyrekcji IV Państwowego Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Krakowie za rok szkolny 1931/32, Kraków 1932.
- Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum VII im. A. Mickiewicza w Krakowie za rok szkolny 1931/32, Kraków 1932.
- Sprawozdanie Dyrektora Państwowego Gimnazjum Nowodworskiego im. św. Anny w Krakowie za rok szkolny 1919, Kraków 1919.
- Sprawozdanie Dyrektora Państwowego Gimnazjum Nowodworskiego czyli św. Anny w Krakowie za rok szkolny 1926/27, Kraków 1927.
- Sprawozdanie Dyrektora Państwowego Gimnazjum Nowodworskiego czyli św. Anny w Krakowie za rok szkolny 1931/32, Kraków 1932.
- Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum VI im. T. Kościuszki (Podgórze) za rok szkolny 1931/32, Kraków 1932.
- Sprawozdanie Dyrektora Państwowego Gimnazjum św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1919, Kraków 1919.
- Sprawozdanie Dyrektora Państwowego Gimnazjum św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1920/21, Kraków 1921.
- Sprawozdanie Dyrektora Państwowego Gimnazjum św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1922/23, Kraków 1923.
- Sprawozdanie Dyrektora Państwowego Gimnazjum II św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1924/25, Kraków 1925.
- Sprawozdanie Dyrektora Państwowego Gimnazjum II św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1925/26, Kraków 1926.

- Sprawozdanie Dyrektora Państwowego Gimnazjum II św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1926/27, Kraków 1927.
- Sprawozdanie Dyrektora Państwowego Gimnazjum II św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1928/29, Kraków 1929.
- Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum II św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1931/32, Kraków 1932.
- Sprawozdanie Dyrekcji Państwowej Pierwszej Szkoły Realnej w Krakowie za rok szkolny 1920/21, Kraków 1921.
- Sprawozdanie Kierownika Filii Państwowego Gimnazjum św. Jacka w Krakowie za rok szkolny 1918/19, Kraków 1919.

B. Literatura

- Grabowska M., *Stan wychowania fizycznego w c.k. Gimnazjum św. Jacka w Krakowie w latach 1876–1913*, „Zeszyty Naukowe WSWF we Wrocławiu”, z. 1, Wrocław 1967, s. 3–10.
- Nowak L., *Wychowanie fizyczne i sport w państwowym szkolnictwie ogólnokształcącym w Polsce w latach 1918–1939*, Poznań 1996.
- Staroń R., *Wychowanie fizyczne i sport w państwowych męskich szkołach średnich ogólnokształcących w Krakowie w latach 1918–1939*, mpis pracy dr. AWF Kraków, Kraków 2003.
- Toporowicz K., *Listy Eugeniusza Piaseckiego do Stanisława Ciechanowskiego (1918–1939)*, Kraków 1993.
- Wasztyl R., *Początki piłki nożnej i sportu szkolnego w Polsce*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1990, nr 2, s. 77–92.
- Wasztyl R., *Wychowanie fizyczne i sport w Krakowie w latach 1773–1890*, Kraków 1993.
- Weinert M., *Stan higieny i wychowania fizycznego w Galicji w latach 1870–1900 oraz próby jego naprawy*, „Rozprawy Naukowe WSWF we Wrocławiu” 1962, t. 1, s. 129–262.
- Zajac M., *Zarys dziejów Podgórskiego Gimnazjum i Liceum im. Tadeusza Kościuszki w Krakowie*, Kraków 1998.

Physical education programmes in 1918–1932 and their implementation in state high schools of Krakow

Abstract

In the following thesis the topic of physical education programmes and their implementation in state high schools of Krakow during years 1918–1932. After Poland regained its independence in 1918, physical education in Krakow's high schools was carried out in most cases in a form of gymnastics. It was however not the only form of classes. Aside of it, the adolescents used to initiate organised play on school yards during breaks, hiked and attended ice rinks. The Ministry of Reli-

gious Communes and Public Enlightenment (MRCPE) created a program of physical education classes for Lower Gymnasium in 1919 and for Higher Gymnasium in 1922. Despite of the existence of a Ministry's program, the physical education reality was not favourable. The most common form was gymnastics, but the facility and staffing conditions did not allow its implementation in all of the schools. In schools with such problems, obligatory organised play, excursions or even shooting classes were organised. It was only from the school year 1925/1926, the official physical education program became mandatory to all of the adolescents attending to high schools. It was led as until that time with Ling's system, but with incorporating of organised play. The new program also included, athletics and other sports to the high school physical education curriculum. The beginning of 1929 brought major changes to the program, the MRCPE introduced 3 hours of physical exercises excluding games and organised play. The state high schools in Krakow adjusted very strictly to these regulations. In all of the school reports, its observance was emphasised. In 1931, MRCPE issued a circular letter advising mid-class physical exercises. It was not properly executed however. Until 1932, there was no information about such activities.

Keywords: history, physical education, Krakow, programmes.